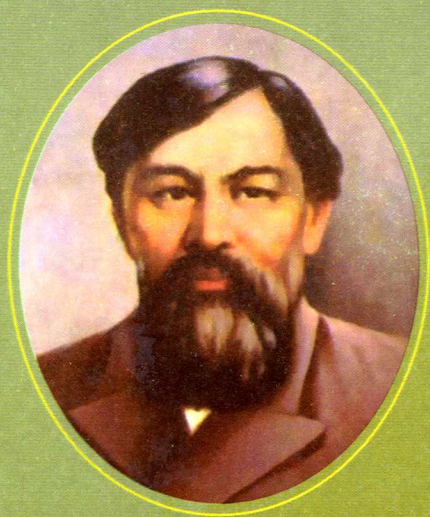

ЫҒЫРАЙ
АЛТЫНСАРИН

Өмірі
мен
шығармалары

УДК 37.0
ББК 74.04
Ы15

Ы 15 **Ы. Алтынсарин.**
Өмірі мен шығармалары / Құраст. Ардақ Мұқышева. –
Алматы: «Рауан» баспасы, 2013. – 384 б.

ISBN 978-601-7468-00-2

Бұл кітапқа даланың данасы, дананың дарасы, келелі ойдың егесі, білім теңізінің кемесі – кемеңгер ұстаз, ағартушы Алтынсарин Ыбырайдың (Ибраһим) ыждағатты ынсап көңіл-қаламынан туындаған «Қазақ хрестоматиясы» және бірқатар көкейкесті туындылары топтастырылып отыр.

Туындының түп-тұқияннан ту етері еңбек, өнер-білім, достық, инабат-имандылық иірімдері.

Кітап ұлағатты ой-істің ұйытқысы – ұстаздардың, ұстаз алдындағы ұрпақтардың, жалпы айтқанда ақ парақ беттерінен ағыл ақыл, лағыл нақыл алғысы келетін кітап құмар қауымның оралына дөп келетін құнды дүние.

УДК 37.0
ББК 74.04

ISBN 978-601-7468-00-2

© Алтынсарин Ы., 2013
© «Рауан», 2013

Ыбырай Алтынсариннің өмір жолы және қызметі

I

Қазақ халқының талантты ұлдарының бірі Ыбырай Алтынсарин – аса көрнекті ағартушы, этнограф ғалым, қазақ әдеби және жазба әдеби тілінің негізін қалаушы ақын өрі жазушы, орыс графикасы негізінде қазақ алфавитін жасаушы жаңашыл педагог болған адам.

Ол тарихтың қиын да күрделі кезеңінде, қазақ қоғамының құрылымында да, өлеуметтік экономикалық өмірінде де аса бір қиын шақта дүниеге келді: бұл қазақтардың Орта және Кіші жүздерінің Россияға қосылуы аяқталып, олардың патша империясының отарына айналған тұсы еді. Ұлы жүз өлі Қоқан хандығының қол астында болатын.

Патша өкіметі иелігіне жаңадан енген жерлерде өз билігін нығайтуға бағытталған шаралар қолдана бастады. 1822 жылы Батыс Сібір генерал-губернаторы Сперанский жасаған «Сібір қазақтарының жарғысы» қабылданады. Бұл «Жарғы» бойынша Орта жүздегі хандық таратылып, Сібір қазақтарының облысы құрылады, ол өз кезегінде округтерге, округтер болыстар мен ауылдарға бөлінеді. Сібір қазақтары Батыс Сібір генерал-губернаторлығына бағынады.

ҰСАҚ ӘНГІМЕ, ЕРТЕГІЛЕР

(Балалар турасында)

1. Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш

Атасы он жасар ұл баласымен далада келе жатып, баласынан сұрады:

– Анау өрмекшіні көремісің, не істеп жүр?

– Көремін, өрмек тоқып жүр.

– Анау құмырсқаны көремісің?

– Көремін, аузында бір нанның талшығы бар, жүгіріп кетіп барады.

– Жоғары қара, көкте не көрінеді?

– Жоғарыда қарлығаш ұшып жүр, аузында кесе тістеген шөбі бар.

Сонда атасы айтты: олай болса, шырағым, ол кішкентай жәндіктер саған ғибрат: өрмекші маса, шыбынға тұзақ құрып жүр, ұстап алған соң өзіне азық етерге. Құмырсқа бала-шағаларына тамақ аулап, бір нанның талшығын тапқан соң өзі жемей, аузына тістеп, қуанғаннан үйіне жүгіріп қайтып барады; қарлығаш балаларына ұя істеуге шөп жиып жүр. Жұмыссыз жүрген бір жан жоқ. Сені де Құдай-тағала босқа жүруге жаратпаған, жұмыс жасауға әдеттенуге керек деді.

2. Сатемір хан

Сатемір жеті жасар күнінде атасынан жетім қалыпты. Күндерде бір күн Сатемір далада ойнап жүріп, бір ескі тамның түбінде шаршаған соң сүйеніп, жан-жағына қарап жатса, бір аяғы ақсақ құмырсақ тамның төбесіне қарай өрмелеп барады да, орта шеніне барғанда құлап түседі; тұра салып тағы да өрмелейді, манағыдан гөрі жоғарырақ барғанда тағы құлап түседі. Үшінші рет құмырсақ және тырмысады; ақыр, бар күшін салып, қисая-мисая барып, тамның төбесіне шығып кетті.

Мұны көріп Сатемір ойға қалды: «Құдай-тағаланың жаратқан жан-жануарының ең кішкентайы осы құмырсақ екеш құмырсақ да тынбай жұмыс жұмыстап жүр; өзі ақсақ, бір тырмысып, екі тырмысып, жығылып, сонда да қоймай, ақырында мұратына жетті – тамның басына шықты.

Мұны көріп отырып менің де талап іздемей, жұмыссыз ойнап жүргенім ақылсыздық екен» деп, ойынын тастап, қалаға барды. Қалада бір зор білімді, оқымысты молда бар екен, соған үй сыпыруға жалданып, ақысына оқу оқыпты-мыс.

Ақырында сол Сатемір асқан данышпан, айдай әлемге патша болған.

3. Абылай хан

Керей Қожаберген жырауға Абылай: «Мені мақтап жыр айтшы», – деді. Қожаберген айтты:

– Абылай, сен, мен көргенде, тұрымтайдай ұл едің, Түркістанда жүр едің; Әбілмәмбет ағаңа қызметкер болған ұл едің; Үйсін Төле билердің түйесін баққан құл едің. Сен жиырмаға келгенде, ақ сұңқардай

түледің. Алыстан тоят тіледің: ақтан болды күніңіз, арсы менен күрсіге дау таласты үніңіз, енді сіздің бұл күнде, бір көшеге сыймайды азаткерде құлыңыз.

4. Талаптың пайдасы

Петр Великий деген осы күнгі ақ патшамыздың бабасы бір күні намаз оқып тұрғанда, көп адамның арт жағында үңіліп патшаға қарап, бөркімен қалқалап қана бір нәрсені сызып тұрған балаға көзі түседі. Мұнымен бөтен кісінің ісі жоқ, жалғыз-ақ ақылы кемел патша сол бала-екеш балаға да көзін салып тұрған екен. Намаз оқып болған соң, жұрт екі жарылып патшаға жол беріпті; сонда патша тұп-тура манағы балаға барды. Бала қолындағы сызуымен болып тұрып, тіпті, патшаның қасына келгенін де байқамай қалыпты. Сонда жұмсақ шыраймен патша сұрады:

- Не қылып тұрсың?
- Сенің жүзіңді жазып алайын деп едім.
- Оны не қыласың?
- Даңқың, дабылың жержүзіне жайылған, патшам! Сенің суретіңді сызып алып, өміріме шейін бойымда сақтайын деп едім.
- Кәні, көрсетші сызғаныңды.

Сол уақытқа шейін қорықпай жауап беріп тұрған бала «сызғаныңды көрсет» дегенде, қысылайын депті: сөйтсе де сызған қағазын әдеппен патшаның қолына берді. Қараса, сурет рәуішті де емес, әйтеуір өз білімінше сызған сызық, бала ол күнде сурет салуды қайдан білсін. Солай да болса, әлемге ақылы жеткен патша баланың талапты, зерек екенін аңғарып, оқуға бергізіп, ақырында сол бала бүтін орыс жұртына даңқы шыққан Матвеев деген суретші болған.

5. Әке мен бала

Бір адам он жасар баласын ертіп, егіннен жаяу келе жатса, жолда қалған аттың бір ескі тағасын көріп баласына айтты:

– Анау тағаны, балам, ала жүр, – деп. Бала әкесіне:

– Сынып қалған ескі тағаны алып неғылайын, – деді.

Әкесі үндемеді, тағаны өзі иіліп алды да жүре берді. Қаланың шетінде темірші ұсталар бар екен, соған жеткен соң әкесі қайырылып, манағы тағаны соларға үш тиынға сатты; онан біраз жер өткен соң, шие сатып отырғандардан ол үш тиынға бірталай шие сатып алды. Сонымен шиені орамалына түйіп, шетінен өзі бір-бірлеп алып жеп, баласына қарамай, аяңдап жүре берді. Біраз жер өткен соң, әкесінің қолынан бір шие жерге түседі; артында келе жатқан бала да тым-ақ қызығып келеді екен, жерге түскен шиені жалма-жан жерден алып аузына салды; аздан соң және бір шие, онан біраз уақыт өткен соң және бір шие, сонымен әр жерде бір әкесінің қолынан түскен шиені он шақты рет иіліп, жерден алып жеді. Ең соңында әкесі тоқтап, баласына шиені орамалымен беріп тұрып айтты:

– Көрдің бе, мана тағаны жамансынып жерден бір ғана иіліп көтеріп алуға еріндің, енді сол тағаға алған шиенің жерге түскенін аламын деп, бір еңкеюдің орнына он еңкейдің. Мұнан былай есінде болсын: аз жұмысты қиынсынсаң, көп жұмысқа тап боласың; азға қанағат ете білмесең, көптен де құр қаласың, – деді.

6. Асыл шөп

Зылиха мен Бәтима деген екі қыз бала төбесіне бір-бір жәшік жеміс көтеріп, қалаға келе жатыпты. Зылиха аһілеп-уһілеп, шаршадым деп, Бәтима күліп, әзілдесіп келе жатады. Сонда Зылиха айтты:

– Сен неге мәз болып қуанып келесің, төбеңдегі жәшіктің ауырлығы да менің басымдағыдан кем емес, өзің де менен күшті емессің?

– Мен жәшігімнің ішіне ауырды жеңілдететін бір шөп салдым, – деді Бәтима.

– Әй, ондай болса шөбіңнің атын айтшы, мен де ауырлықты жеңілдетейін, – деді Зылиха.

– Ол шөп сенің қолыңа түспей ме деп қорқамын, аты – Сабыр деген, – деді.

7. Бақша ағаштары

Жаздың бір әдемі күнінде таңертең бір төре өзінің баласымен бақшаға барып, екеуі де егілген ағаштар менен гүл жапырақтарын көріп жүрді.

– Мынау ағаш неліктен тіп-тік, анау біреуі неге қисық біткен? – деп сұрады баласы.

– Оның себебі, балам, анау ағашты бағу-қағумен өсірген, қисық бұтақтары болса кесіп. Мынау ағаш бағусыз, өзі шығу қалыбымен өскен, – деді атасы.

– Олай болса, бағу-қағуда көп мағына бар екен ғой, – деді баласы.

– Бағу-қағуда көп мағына барында шек жоқ, шырағым, мұнан сен де өзіңе ғибрат алсаң болады: сен жас ағашсың, саған да күтім керек, мен сенің қате істеріңді түзеп, пайдалы іске үйретсем, сен менің айтқанымды ұғып, орнына келтірсең – жақсы, түзік кісі болып өсерсің; бағусыз бетіңмен кетсең – сен де

8. Бір уыс мақта

Бір кішкентай қыз әкесінің шапанын жамап отыр екен, шешесі қасына отырып ақыл айтты:

– Балам, дүниедегі жаратылған жанды-жансыздардың ешқайсысының да керексіз болып, жерде қалатыны болмайды, – деді.

Сол сөзді айтып отырғанда, қыз бала киімін жамап болып, жердегі мақтаның қиқымын терезеден лақтырып далаға тастады:

– Әже, осы қиқымның еш нәрсеге керегі бола қалмас, – деп. Шешесі:

– Балам, сол да жерде қалмайды, – деді. Осылайша сөйлесіп терезеден қарап отырса, манағы мақтаны жел көтеріп ұшырды, мұны бір торғай көріп, қуып барып, мақтаны тұмсығына тістеп қана алып, ұшып кетті. Қыз әжесіне:

– Манағы мақтаның қиқымын бір торғай алып кетті, оны неғылады? – деп сұрады.

Әжесі айтты:

– Көрдің бе, балам, күн айналмай манағы айтқан сөздің келгенін: ол кішкентай мақтаны торғай ұясына төсеп, жас балапандарына мамық етеді, – деді.

9. Алтын шеттеуік

Бір үлкен мейрам алдында әкесі балаларын қуанту үшін үйіне әртүрлі жеміс алып келді. Леночка деген кіші қызы сол келтірген көп жемістің ішінде сыртын алтындаған шеттеуіктерге қызығып, соны маған бер деп қоймады. Шешесі айтты:

– Бұл шеттеуіктер тек әдемілікке істелген, мыналарды ал деп, бөтендерін беріп еді, Леночка жылай бастады.

– Мен қара шеттеуікті алмаймын, алтын тыстысын аламын, оның ішіндегі дәні де тәтті шығар, – деді Леночка.

Шешесі тіл алмайтын қисық баланың дегенін істегеннен артығы жоқ екенін ойлап, Леночкаға алтын тыстыларын, бөтен балаларына бөтен шеттеуіктерін таратып берді. Леночка қуанып, шеттеуіктерін дереу шаға бастады: қараса бірінің де ішінде дәні жоқ, бос қабықтар екен. Мұны көріп, қасындағы балалар мазақтап күле бастады. Сонда атасы айтты:

– Бұл шеттеуіктер жеу үшін істелген емес, тек көзге әдемі көріну үшін қойылған; мен шеттеуіктердің бос қабығын алып, сыртын құмсенмен бояп қана қойып едім. Екінші рет не нәрсенің құр сыртына қарап қызықпа, асылы ішінде болар, – деді.

10. Шеше мен бала

Шешесі қыз баласынан сұрады:

– Берген ақшамды қайда қойдың?

Бала:

– Біреуге бердім.

Шешесі:

– Кімге?

Бала:

– Бір тентек балаға бердім.

Шешесі:

– Мұнан былай тентек болма деп берген шығарсың?

Бала:

– Рас, әже, екінші рет тентек болма дедім. Құс та Құдайдың жөндігі ғой, әже?

Шешесі:

– Біз де, құс та, бөтен жан-жануардың бәрі де Құдайдың жаратқаны.

Бала:

– Әлгі бала Құдай тағаланың жаратқан кішкентай құсын ұстап алып, сатайын деп жүр екен. Құс кісі аярлық болып, шиқылдап тұрды; сонда алып жүрген бала тұмсығын қыса береді, бишара құстың даусын Құдай тағала есітеді деп, қорыққан шығар деймін.

Шешесі:

– Онда сен неғылдың?

Бала:

– Мен балаға ақша беріп, сатып алып, құсты ұшырып қоя бердім. Менің бұл ісім сауап емес пе?

Шешесі:

– Әрине, сауап, бишараларға қайырлы болғаның.

Бала:

– Ол бала, кім біледі, кемтарлықтан құсты сатуға жүрген-ау?

Шешесі:

– Мен де солай ойлаймын.

Сонда сөйлесіп отырған бала сіңлісіне қарап:

– Мана ақшамның бәрін бергенім жақсы болған екен, – деді.

Сіңлісі шешесіне қарап:

– Апаммен екеуіміз мана бөстесіп едік, ол балаға апам құсыңның бәсі не деп те сұрамай, ақшасының бәрін берді. Мен айтамын, құстың бәсі не деп сұрау керек еді – қайсымыздікі дұрыс?

Шешесі үлкен қызына қарап айтты:

– Сенің де бұл істеген ісіңді дұрыс демеймін. Егер тағы бір манағыдай бала жолықса, ақшаңның бәрін бастапқы балаға беріп қойдың, соңғыға не берер едің?

Үлкен қызы:

– Онда мен тағы да саған келер едім.

кәнден ит келіп, өршеленіп үріп, аяғын тістеп, үстіне секіріп тиісе бастады. Сонда мен тұрып айттым:

– Тоқта, кәнденім, ойнақтағаныңды қоймасаң, Полкан сазайыңды берер, – деп.

Біраз қарап тұрсақ та, кішкентай кәнденнің ойнақтағанына, тістегеніне Полкан ашуланып қозғалмады. Тұра келсем, арт жағымда ұстазымыз келіп, менің әлгі сөзімді есітіп тұр екен, маған қарап айтты:

– Көрдің бе, анау Полканның сенен гөрі көңілі жұмсағырақ. Сен өзіңнен кіші балаларменен ойнасаң, ақырында біреуін жылатасың, немесе, ренжітесің: Полкан ит те болса, өзінен кіші әлсіздерді ренжітуді ұятсынып, кәнденге тимей тұр, – деді.

14. Тышқанның өсиеті

Тышқан баласына оңашада үйретіпті, адам деген мықты жауымыз бар, ағаштан қақпан құрып, үстіне ғана май байлап қояды; соны жеймін деп барсаң, қақпан ұстап алады, балам, соған жолай көрме деп. Бір күні әлгі баласы ойнап жүріп, майдың иісі шыққан соң, неғылып қойған екен деп, қасына жоламай, алыстан сығалап қана қараса, шешесінің айтқан қалыбынша, қақпан үстінде маймен тұр екен. Ойлайды: қарашы адамның ақылсыздығын, ағаштан қақпан ғана істеп, үстіне май байлап, бізді қызықсын деп қойғанын; біз сол қулыққа бола қоямыз ба деп, олай-былай одыраңдап жүгіріп жүрді де айтты:

– Сөйтсе де, айхай, майы құрғырдың иісінің жақсысы-ай, жемесем де жақындап иіскеуге болады ғой, – деп, бірте-бірте жақындай-жақындай бара жатқанда, қақпан тарс етіп, тышқанды жаншып тастады.

15. Избасты

Қыпшақ Избасты би он жасар күнінде, көш үстінде көп адаммен бір түлкі қуысып, бөрінен бұрын жетіп, түлкіні соғып алды. Артынан келген жасы үлкен кісілер түлкіңді бізге байла деп еді, Избасты бермеді. Қзақшылық әдетте жасы үлкенге мұндай соғып алған түлкіні байлаушы еді, мынау бала бізге байламайды деп, заманындағы ханына арызға келісіпті. Сонда Избасты ханға айтты дейді:

Ойдан қашты бір түлкі,
Тауға қарап дем алмай.
Жабыла қудық көп кісі,
Бірі де қалды ере алмай.
Сол түлкіні кім алар,
Жалғыз жеткен мен алмай?!
Ағайыннан дұшпан жауым жоқ,
Алдына салып айдап жүр,
Алтайы түлкі көре алмай.
Ұялып, тақсыр, жүрмеңіз,
Мұның төресін оңдап бере алмай.

16. Түлкі мен ешкі

Бір түлкі жүгіріп келе жатып, абайсыз бір терең апанға түсіп кетіпті. Шығайын десе шыға алмай тұрғанда, ешкі су іздеп жүріп, әлгі апанға келіп, түлкіні көрді:

– Ей, түлкі батыр, неғылып тұрсың? – депті.

Түлкі айтты:

– Ой неғыласың, батыр, жаным райыс тауып

Апанның іші әрі салқын, әрі түбінде түп-тұнық суы бар екен, – деді.

Мұны есітіп, ешкі мен де салқындап су ішейін деп, секіріп апанға түскенде, түлкі-екең секіріп ешкінің үстіне мініп, онан мүйізіне шығып, мүйізінен секіріп қырға шығып жөніне кетті дейді.

17. Қарға мен түлкі

Ашығып түлкі жүрді жапандарда,
Тамақ іздеп, жол шекті сапарларға.
Еш нәрсені көре алмай келе жатса,
Көзіне түсті алыстан жалғыз қарға.

Жүгіріп түлкі соған жетіп келді,
Қарға ағаштың басында мұны көрді.
Тістегені аузында төтті ірімшік,
Оны көріп түлкі-екең сөйлей берді:

«Қарға батыр, әр сөзің күміс-алтын,
Сырттан тілеу тілейді барша халқың.
Қарға әніндей дүниеде әуез жоқ деп,
Осылайша шығады сыртқа даңқың.

Сандуғаш, бұлбұлдарды көріп едім,
Жүзіңді бір көруге келіп едім.
Даусыңды бір шығар, паттанайын,
Сырттан асық болғаннан өліп едім».

Басын салып, құйрығын бұлғаңдатып,
Екі көзін қарғаға қылмаңдатып:
«Қарға тақсыр, көз жасын көріңіз деп»
Жыламысырап сөйлейді жылмаңдатып.

Насаттанып бұл қарға сілкінеді,
 Ішін тартып, миықтан бір күледі.
 «Арып-ашып алыстан келген шығар,
 Көңілі тынып кетсінші шіркін» деді.

Мақтау сөзге семіріп судай тасып,
 Пәрменінше «қарқ» етті аузын ашып.
 Қарқ еткенде, ірімшік жерге түсіп,
 Оны кетті түлкі-екең ала қашып.

18. Қарға мен құрт

Қарға ұшып жүргенде, жерде жорғалап бара жатқан құртты көріп, тұмсығымен тістеп алып, ұшып кетті. Құрт байғұс істің жаманға айналғанын біліп:

– Әй, қарға батыр, әке-шешенді де көріп едім, асқан жақсы құстар еді, – деді.

Қарға тәуір көріп, тұмсығымен «уху» деді.

– Ана-ағаларыңды да білуші едім, – деді.

Қарға тағы да «уху» деді.

– Бірақ соның бәрі де сенен жақсы емес еді, – деді.

Сонда қарға насаттанып, «аха» дегенде, аузы ашылып кеткен соң, құрт жерге түсіп кетіп құтылды дейді.

19. Сауысқан мен қарға

Ала сауысқан бір бұтақтан бір бұтаққа қонып тынбай шиқылдай беріпті. Қасындағы құзғын-қарға үндемей отырыпты-мыс. Сонда сауысқан:

– Қарға тамыр, сен неге үндемейсің, әлде менің

Оған қарға айтты дейді:

– Рас, сауысқан мырза, еркін сөзіңе наныңқырамаймын: саны, сапасы жоқ көп сөйлеген мылжың шын сөзді аз айтады деп білемін, – депті-міс.

20. Жан-жануарлардың дауласқаны

Жылқы, түйе, сиыр, қой, ит, тауық, тышқан және бөтен жан-жануарлардың бәрі де адамның жылына ағалыққа таласты дейді.

Жылқы айтты:

– Мен адамның үстіме мінсе, алысын жақын етемін, күшім болса көреді, сүтім болса ішеді, қылыма шейін арқан істейді, адамға менен пайдалы мал жоқ, жыл ағасы мен боламын, – деді.

Түйе айтты:

– Сен адамның жұмысын қылсаң арпа, сұлы, шөп асайсың, тамағың үшін құл болдың; мына мен сен көтере алмайтын ауырды көтеріп, неше айшылық алыс жерлерге барамын, аш болдым деп арпа, сұлы сұрамаймын, көде болса – көде, жусан болса – жусан, не кез келсе, соны қорек етіп, табылса су ішіп, табылмаса шөлге де шыдап жүре беремін, жыл ағасы болу маған лайық, – деді.

Сиыр айтты:

– Адам егін ексе менімен егеді, сүтімді ішеді, құрт, май істейді.

Қой айтты:

– Мен болмасам қазақ үйін немен жабар еді: жүнімді алып киіз істейді, жабағымнан күпі тігеді, арқан, жіп еседі, сүтімнен құрт, май алады, – деді.

Ит айтты:

– Мен болмасам сенің көбіңді не ұрлап, не қасқыр жең тауысар еді, сенің бәріңнің мен бақташыңмын. Дұшпан көрінсе үріп, абалап иеме хабар беремін.

Тауық айтты:

– Мен болмасам кісі ерте тұрып жұмысына бармай, ұйықтап қалар еді, мен таңертең тұрып, шақырып хабар айтамын, таң атты деп; көп отырса жұмысыңнан қаларсың, жатар уақыт болды деп, түн ортасында да шақырамын, кеш болса тағы шақырамын, демалар мезгіл болды деп, – деді.

Тышқан не дерін біле алмай тұрды да, біртүрлі қулық ойлап, жиылған көпке айтты:

– Бұл таластан ештеме өнбес, жылды қарап тұралық та кім бұрын көрсе, сол жыл басы болсын, – деді.

Түйе өзінің биіктігіне сеніп, «менен бұрын кім көреді» деп, тышқанның сөзін қостап, бәрі де жылды қарап тұрды. Біраздан соң тышқан жорғалап түйенің үстіне шығып, өркешінің басына мінді де отырды. Сонымен бәрінен бұрын жылды тышқан көріп, хабар беріп, жылдың басы болған. «Түйе бойына сеніп, құр қалды» деген сөз осыдан қалған екен.

21. Қара батыр

(*ертегі*)

Қара батыр деген ерді бала күнінде түрікпен елінің жортуылшылары ұстап алып, еліне апарған соң, қой бақтырыпты. Ащ-жалаңаш сақтап, жөнді тамақ бермеген соң, бала қойдың далада сүтін сауып ішіп, сонымен күн көріп жүріпті. Бір күні бала далада қамығып жылап отырғанда, алдына бір қарға келіп қонады. Бала қарғаға айтты:

– Қарғалар-ау, қарғалар, қанды көрсе жорғалар! Тұмарымды алсана, біздің елге барсана, сағынып тұрған әкеме тұмарды бере қалсана.

Қарға бір қарқ етті де ұшып кетті. Бір мезгілде сауысқан келіп қонды.

– Ай, сауысқан-сауысқан, өлексе жеп тауысқан! Тұмарымды алсана, елге бара қалсана...

Сауысқан шиық-шиық етті де ұшып кетті.

Келіп тырна қонды.

– Ұзын мойын тырналар, қайыры бар, мырзалар! Тұмарымды алсана, елге бара қалсана.

Тырна «трау-трау» деді де, ұшып кетті.

Келді қаз.

– Ей, қаздар-ау, қаздар-ау, Сізге бар-ды наздар-ау! Тұмарымды алсана, елге бара қалсана.

Қаз қаңқ-қаңқ етті де, ұшып кетті.

Келді аққу.

– Көлден ұшқан қуларым, құс төресі, туларым! Тұмарымды алсана, елге бара қалсана.

Аққу тоқталыңқырап, көлденеңдеп тұрды да, ол да ұшып кетті.

Біраздан соң қарлығаш келді.

– Ей, қарлығаш, тамыр-ай, тұмарымды алсана, елге бара қалсана.

Қарлығаш ұшып олай кетті, ұшып былай кетті, ақыры қимай келіп баланың қолына қонды. Бала ойлады «әкем тұмарды көріп таныса да, қай елде екенімді біле алмас. Бұған бір белгі салайын» деп, өзінің қолын пышақпен шаншып қанатты да, қанымен тұмар үстіне түрікпен елінің таңбасын салды. Сөйтіп болған соң, тұмарды қарлығаштың мойнына байлап, елінің, әке-шешесінің жерін, жөнін айтып, ұшырып қоя берді.

Қарлығаш ұшты аспанмен, баланың айтқан жоснарымен, асқар-асқар таулармен, айдын-шалқар көлдермен, батпақты-ылай шөлдермен, түрлі-түрлі жерлермен. Қос қанатын қамшылап, аспаннан қатер көрінсе, таса жерді жамшылап, үстінен тері

тамшылап, неше мерзім жерді өтті, неше мерзім елді өтті, нақ отыз күн болғанда, бір ауылға сол жетті, баланың айтқан ауылы осы ма деп меңзепті.

Бұл ауылға келген соң, қарлығаш әр үйдің төбесіне қонып, адамын байқап жүрсе де, баланың айтқанына ешқайсысы ұқсамайды. Сөйтіп шаршап, қалғып отырғанда, бір ыңырсыған кемпірдің даусы шықты. Құлағын салып қараса, кемпір айтады:

– Ау, шырағым, құлыным, маңдайымда тұлымым, көлге біткен құрағым, жалғыз ұлым шырағым! Жау алды ма білмедім, су алды ма білмедім, аң алды ма білмедім, жөніңді біліп, шырағым, құрбаның боп өлмедім, жиырма төрт ай болды, мен жалғызды көрмедім!..

Сен тұра тұр деп, кемпірді тоқтатып, шал айтады:

– Жалғыз біткен тал-шыбық, келбетің келген, қарағым, бір дерегің білуге дүниені кезіп қарадым, аш бурадай жарадым. Он екі мүшем сәгілді, аш күзендей бүгілді, таулардың насат тасындай берік-ақ еді сүйегім, өрт шалғандай егілді. Қайда да кеттің, сұңқарым, үміт еткен тұлпарым, бір көрсетіп алмады, сол ғана болды-ау іңкөрім.

Онда бір жас қыз бала әке-шешесін тоқтатып сөйлейді:

– Наркескен деген алмастай, асыл еді негізің, бірге туған егізім, сен тұрғанда ойлаушы ем, арғымақ ат мінермін, асыл киім киермін, тең құрбымнан ілгері, мен жарқырап жүрермін. Биіктен талап тілермін, ойын-күлкі, сауықпен қызық дәурен сүрермін: егізімнен айырылып, ақша беттен қан кетті, көңілімнен жан кетті, желкілдеп шыққан көк шөптей, жап-жас қана күнімде, міне, бізден сән кетті. Ей, қартымыз, қартымыз, көзіңнің жасын тартыңыз, мен бүгін бір түс көрдім, әжептәуір іс көрдім – түсіме жору айтыңыз: қолдан ұшқан сұңқарым қайта қо-

нып жүр екен, үйірден жойған тұлпарым қайта келіп жүр екен, бірге туған құлыным үйге келіп жүр екен. Бізге Құдай берген-ді, кісі көрмес өлгенді. Бабатүктес Шашты-Өзіз нақ сарт болып кетпесе, хабар алып шырақтан бір қарлығаш келген-ді.

Бұл сөзді есіткен соң, қарлығаш тіп-тіке шалкемпірдің алдына қонды. Бишаралар жылап-сықтап, тұмарды алып, таңбасынан Қара батыр түрікпенге барғанын білісті. Сонан соң ат жаратып, адам жиып, түрікпен жұртына барып, көп тарту-таралғы беріп, баласын алып қайтты дейді.

22. Байұлы

Байұлы жеті жасар күнінде ел көшіп, көп балалар біреу тайына, біреу атына мінгенде, бір бала жыламсырап қарап тұрып қалды. Мұны көріп Байұлы қасына барып:

– Сен неге атыңа мінбейсің? – деді.

Бала қамығыш:

– Атым жоқ, көшкенде әжеммен түйеге мінуші едім, – деді.

Сонда Байұлы аттан түсіп, жаяу әкесіне барып:

– Мен атқа мінгенде ер-тоқымымен маған бір жорға тай атап едіңіз, сол тайымды біреуге берсем, Сіз ұрыспайсыз ба? – деді.

Әкесі:

– Кімге бересің? – деді.

Бала қысылыңқырап тұрып, жаяу жылап тұрған жарлының баласын көрсетті. Бұған әкесі де түсініп, бетінен сүйіп: «тайыңды кімге берсең де ерік өзінде» деді. Сонан соң Байұлы қуанып, тайды ерттетіп, манағы балаға әкеп беріп, қасына ертіп алды, шауып көп балаға қосылды.

Сол уақытта бір ақсақал, жақсы кісі қонақ болып жатыр екен. Байұлының әлгі мырзалығын көріп, разы болып, сыртынан бата берді: «Ей, Құдайым, бұл балаға ұзақ жас бер, мал мен бас бер» деп. Сол кісінің батасы қабыл болып, ақырында Байұлынан он екі ұл туып, бәрі де асқан бай, руға бас болды. Он екі ата Байұлы деген ру содан болды деседі.

23. Жәнібек батыр

Жәнібек батыр бала күнінде ақыл-білім үйрену үшін Қаракерей Соқыр абыз дегенді іздеп келген екен. Сәлем беріп кіріп келсе, қарттықтан екі жағын жібекпен таңып отырған кісі екен, Жәнібекті көріп:

– Сен қай ұлсың? – деді.

– Қошқар ұлымын, – деді.

– Қошқардың адам иісті бір ұлы бар деп еді, сол боларсың ба? – деді.

– Болармыз, – деді.

– Балам, не жұмысың бар, бұл жақта неғып жүрсің? – деді.

– Осы жақта бір қарт атамыз бар дегенге, қолын алып, бір-екі ауыз ақыл-білім алайын деп жүр едім, – деді.

– А-а! Ел бастап, жұрт алайын деген ұл екенсің, сөз бастап, би болайын деген ұл екенсің: алдыңа келсе әділдігіңді аяма, аймағың кетпес алдыңнан. Қол бастап, жол алайын деген ұл екенсің: жолдастың мыңын алма, бірін ал, мың кісіге бір кісі олжа салатұғын, олжаңды аямасаң – жолдасың қалмас жаныңнан. Жүз жиырма алтыға келіп отырмын, жас күніңде қалың бер де қатын ал, жігіттің хан болатын, қыздың ханым болатын уақыты сол. Қартайған соң өкінбе, ұлым, қару жисаң мылтық жи, жаяу жүрсең – таяғың, қарның ашса – тамағың.

Мұнан шығып, Кіші жүзде тоқсанға келіп отырған Тайған деген биге келді. Келсе бидің елі көш екен, көш үстінде кез болып, сәлем беріп, ат үстінен көрісті. Мұнысын жақтырмай, бұл би де сұрады:

– Жаным, қай ұлсың?

– Қошқар ұлымын.

– Ұлым, неғып жүрсің?

Оған да айтты:

– Осы жақта бір қарт атамыз бар дегенге жолығып, қолын алып, бір-екі ауыз ақыл сұрайын деп едім.

– Е-е-е! – деді би, – аузы алты қарыс арғынның Қошқарұлы Жәнібек алшынның бір алжыған шалын келемеж қылып кетейін деп едім десеңші.

Жәнібек: мен сөз сұраймын деп келсем, көңілімді қайтарды ғой деп, атының басын бұрып алып, жүріп кетті.

Анадай жерге бара жатқанда, би:

– Әй, Жәнібек, – деп шақырды. Жәнібек артына қарады. Сонда би:

– Атыңның басын бұрма, солай тұр, бірауыз сөзбен көңіліңді қайтардым: өгізді өрге салма – қанатың талар, жаманға жүзіңді салма – сағың сынар, – деді.

24. Бай мен жарлы баласы

Асан деген бай баласы, Үсен деген жарлы баласы – екеуі құрдас екен. Бір күні, ел көшкенде, қыр астында ойнап жүріп, ескерілмей, екеуі жұртта қалыпты. Бір мезгілде үйге баралық деп келсе, ауыл жоқ, құр жұрты жатыр. Асан айқай салып, жылай бастады, Үсен ойланып тұрды да айтты:

– Жылағанмен еш нәрсе өнбес, көшкен ауылды іздеп табалық.

– Елді қайдан табамыз, қай жаққа кеткенін де көр³геніміз жоқ, – деді Асан.

Үсен үндемеді, Асанды ертіп көшкен жұртқа келді. Жұртта бір көзі сынған ине жатыр екен, оны алды және бір пышақтың сынығын, бір-екі уыстай қыл тауып, оны да алды. Сонан соң ауылдың жұртын айнала жүгіріп жүріп, көштің кеткен сүрлеуін тауып, сол сүрлеуге түсіп жүре берді.

Біраз жер өткен соң сүрлеу екі айырылды. Мұны көріп Асан жылай бастады, енді қайсысына түсеміз деп. Үсен қарап жүріп, біреуіне түсті:

– Мынау сүрлеу бүгін жүрген көштің сүрлеуі екен, малдың жас тезегі бар, – деді.

2.

Біраз жер жүрген соң Асан қарным ашты деп жылады. Үсен үндемей келе жатса, екеуінің алдынан бір үйрек ұшып, ұзамай қасына қонды. Асанның онымен ісі болмай жүре берді, Үсен жүгіріп барып, сипалап жүріп, үйректің орнынан алты жұмыртқа тапты. Асан қуанып, жұмыртқаны алайын деп еді, Үсен алдырмай:

– Жолдан адасып көп күн жүрсек бізге тамақ керек болар, үйректі де ұстап алайық, – деді.

Асан айтты:

– Қалай ұстаймыз?

Үсен:

– Мен әкемнің ұстағандарын көріп едім, – деп, манағы жұрттан тауып алған қылдан есіп тұзақ істеді де, оны апарып үйректің ұясына құрды. Мұнан соң Асанды шақырып алып, екеуі бір таса жерге, қалың шөптің арасына барып жатты. Көп ұзамай-ақ үйрек қайта ұшып, жан-жағында адам көрінбеген соң, ұясына келіп қонды. Бітегенеден соң Үсен түрегеліп жүгіріп ұяға барып еді, үйрек ұша алмай далбырлады да қалды; қараса үйрек мойнынан тұзаққа ілініп қалған екен. Үйректі Асан:

– Тірі алып, ойнап баралық, – деді.

Үсен айтты:

– Жоқ, әкем үйрек, қаз адал құстар, мұқтаждықта Құдай тағала бұларды адамға алып, тамақ етуге бұйырады. Бірақ тірілей байлап-матап әуре ету – обал деп айтушы еді, әуре етпей, бауыздап алалық деп, манағы жұрттан тауып алған пышақтың сынығымен бауыздап алды.

* * *

Мұнан соң келе жатып, түс ауған уақытта екеуі бір өзен судың бойына жетісті. Су ішіп, сусындарын қандырған соң, Үсен айтты:

– Енді бір тамақ пісіріп желік.

Асан:

– От жоқ, не қылып пісіріп желік, – деді. Үсен үндемей, су жағалап жүгіріп кетіп, бір шақпақ тас тауып әпкелді және шапанының бір кішкентай жыртылған жерінен азғана мақта суырып алып, оны тастың үстіне қойып, бәрін бармағына ғана қатты қысып тұрып, манағы пышақтың сыртымен тасқа қатты ұрып еді, от шығып мақтаға тұтанды; сонан соң айналасына азғана тезек үгіп салып, Үсен өзі отты үріп, тұтандырып жатып, Асанды қу тал жиып алып кел деп жіберді. Тал келтірілген соң от жағып, әуелі жұмыртқаны отқа салып пісірді. Онан соң үйректің жүнін жұлып, бұтарлап, бір талдан істік істеп, үйректі отқа қақтады; піскен соң екеуі де тойып алысты.

3.

Тамағы тойған соң, көңілінен уайымы шығып, Асан су жағалап жүгіріп кетті. Бір мезгілде дауыстады:

– Үсен, Үсен! Мынау таяз жердегі балықтарды

қарашы, – деп. Үсен оған қарамай, баяғы жұрттан тапқан инені отқа салды; ине біраздан соң оттың күшімен еріп қызарды, сол уақытта пышақпен инені алып, ештеп иді – қармақ істеді. Сонан соң Асанды шақырып, сен шегіртке тере бер деді де, өзі манағы қылдан есіп, қармаққа бау істеп байлап, талдан кесіп, оған сап істеді. Сөйтіп, қармағы әбзелімен даяр болған соң, Үсен суға барып, Асанның жиған шегірткесін жемге шаншып, қармағын суға салды.

Су әдемі, айнадай таза су екен. Ішіндегі ойнаған балықтары көрініп жүретұғын. Келді, әуелі шабақ, біреуі бір, екісі екі жемді иіскеп, тиіп-қашып, жұлқып өтіп жүрді. Сөйтіп тұрғанда шабақтар дүркірей келіп қашты, қараса бір шортан келген екен. Ол шортан жемге де қарамай, тәкашпарланып, жайымен бұлғаңдап өтіп жүре берді. Шортан өткен соң манағы бытырап кеткен шабақтар тағы жалма-жан жиылып келісіп, жемнің айналасында ойнап, бірін-бірі қуып, жемге де тиіп-қашып, соғып өтіп жүрді. Сөйтіп тұрғанда шабақтар және дүркірей қашып, жоқ боп кетті. Қараса бір бөлек алабұғалар келген екен. Жемді ең бұрын көрген біреуі тоқталмастан келіп, асап келіп қалғанда, Үсен қармақты тартып алып, оны қырға шығарып тастады. Сол қалпынша Үсен бірталай алабұға алды.

Балықтың қызығына айналып тұрып, балалар күннің кешке таянып қалғанын аңғармаған да екен. Бір мезгілде Үсен күнге қарап, «аһ, күн кеш боп қалыпты ғой, жарықта өткел тауып алайық» деп, қармақ пен алған балықтарын жинай бастады. Жинап болған соң, балықтарын біреуінің шапанына орап алып, манағы шақпақ тасын және сабы-бауымен қармағын да қалдырмай алып, енді өткел іздесті. Бұл турада Үсен кідірместен манағы өздерінің түсіп келген сүрлеудің өткел жерін тауып алып, сол жерден өте шықты.

4.

Біраз жүрген соң-ақ күн кеш болды және біраздан соң ымырт жабылып, жол көрінбеді. Түн болған соң балалар екеуі де қорқайын деді. Сөйтсе де Үсен сыр білдірмей, енді жүрсек адасармыз деп тоқтады, тезек теріп от жақты. Біраз отырған соң Асан, күндіз көп жүріп шаршаған бала, ұйықтап қалды. Үсен ойлады: әкем айтушы еді, елді жердің ұрысы, далалы жердің бөрісі болады деп, ұйықтамай, отқа күндізгі алған балығын пісіріп, ермек етіп отыра берді. Есітуі бар еді: от жағып отырса қасқыр келмейді-міс деп. Қарап отырса, бір мезгілде бір топ киік келді: олар анадайдан одырайып қарап тұрып-тұрып, өз-өзінен үркіп жөнелді. Біраздан соң құлын-тайы бар бір үйір құлан келді: айғыры алдында басын тікшитіп, құйрығын шаншып осқырынып, өзгелері таңданып қарап тұрды-тұрды да олар да шауып жөнелді.

Бір мезгілде жақын жерде қасқыр ұлыды. Алысырақта өгіз шағала адамша шыңғырып, біресе жылаған балаша, біресе қарқылдап күлген адамша әртүрлі дауысқа салды. Үсен түйсініксіз бойы мұздап, қолына манағы қармақтың таяғын қысыңқырап ұстап және отыра берді. Сөйтіп, әр жануарларды көріп және оттың жарығына жиылған құрт-құмырсқа, көбелектерді қарап, бұл көбелек-қоңыздар неге көріне өлім іздеп отқа түсе береді екен деп, әртүрлі ойларға қалып, сүйеніп жатып таңды атырды.

Күншығыста таң әуелі алтынмен бояғандай қызарып, жан-жаққа жайыла-жайыла барып, ақыр қызылы тарап, ағара бастағанда, Үсен Асанды да оята бастады:

– Жүрер уақыт болды, – деп. Асан далада екенін ұмытып, үйдегі қалыбынша жуық арада оянбаса

да, Үсен қоймай оятып алып, қасына ертіп, жолға шығысты.

5.

Күн сәскеге шейін жүріп отырып, сәскеде сүрлеу бір қатаң шақаттау жерге түсіп, көрінбей кетті. Балалар енді қай жаққа жүрерін білмей, дағдарып тұрды. Сөйтіп жан-жағына қарап тұрса, ілгергі алдында бір биік қыр үстінде үлкен мола көрінді. Сонда Үсеннің ойына түсті әкесінің сөзі: «далада жүріп адассаң, молалы жерде су болады, сулы жерде ел болады» деген. Сол ақыл бойынша Үсен Асанды ертіп молаға қарай жүрді. Молаға жақындап келгенде, қаңқылдаған қаздың дауысы шықты. Үсен енді білді, жақын жерде көл бар екенін, оның үшін қаз сусыз жерді мекен етпейді. Келіп екеуі енді молалы қырға шықты, қараса қырдың жығылар асты үлкен көл екен, көлдің айналасы да, іші де жыңғылдаған мал. Жағасындағы жібектей жапырылған көгорай шалғында қора-қора қой мен жылқы, жылқының бір парасы көл ішіне кіріп, белінен құраққа кіріп тұр, енді бір жақ жағасындағы сортаңда бір топ түйе жатыр. Бұларды көріп балалар қырдан түсіп, жүгіріп малға келді. Келсе, өз ауылдарының малы екен. Малшылары Асан мен Үсенді көріп, олар да қуанып, біреуі әке-шешелерінен сүйінші сұраймыз деп шауып кетті, өзгелері балаларды атқа мінгізіп, ауылға алып жүрді. Жолда келе жатып, малшылар айтты:

– Сендердің жұртта қалғандарыңды біліп, кешеден ауылдың жан біткені іздеуге кетіп еді, – деп.

Нақ бесін мезгілінде балалар аман-есен үйлеріне келіп, әке-шешелеріне қосылды дейді.

25. Оқудағы балалардың үйіне жазған хаттары

а)

«Қамқор, дуагөй атам мен әже, сіздерге ықылас-ты сәлемдерімді жолдап қаламын. Өзім сіздердің оң баталарыңыздың арқасында сау-саламат бармын.

Өткен поштадан жіберген сәлем-хатыңызды, азын-аулақ ақшасымен жолығып алдым. Алла разы болсын, мендей нашар балаңызды естен шығармай тұрғаныңызға. Ықыласыммен Құдай тағаладан тілеймін, сіздердің еңбек қамқоршылығыңызды бізге де қызметімізбен өтеуге жазғай еді деп. Оқыған оқуымыз турасында бұл күнде ұстаздарымыз сонша разы және де ең жақсы оқыған балалардың есебіне қосып, жазып қойды.

Ата, сіз әрқашан ақыл айтушы едіңіз: «балам, алаң болмай, ұстаздарыңның айтқанын орнына келтіріп, берген сабақтарын толық үйреніп, білуге тырыс» деп, мен ол сөздеріңізді ұмытқаным жоқ...

Сіз жазасыз, ата, Қасенге қорасан шықты деп. Аман жазылып кеткеніне қатты қуандым. Бізге ұстаздарымыз айтады: қорасанды егіп шығарған балаға қайта қорасан шықпайды, шыға қалса қатерсіз, жеңіл шығады деп. Осы сөзді реті келсе ескеріп, жақын жердегі лекерлерге кішкентай інілерімді апарып, шешек ектірген қалай болар екен?

Қош, дуаларыңыздан үміткер балаңыз N».

ә)

«Ағамыз Ыбырайға көп сәлемдерімді жолдадым. Өзіңнен көптен ешбір хат-хабар болмады: тек ауру-сырқауға душар болмасаң болды-дағы, шаруашылық жұмыстан да қолың тимейтін шығар. Сөйтсе де уақыт тауып есендігіңді білдіргейсің. Өзім денім сау,

ұстаздарымыздың тәуір назарындамын. Бір-екі айдан соң екінші класқа шығармын деген үмітім бар.

Осы хатты тапсырушыдан Қадишаға екі қадақтай кәмпет жібердім, сен алып, өзіне тапсыра көр. Әкеме бас құлдығымды айтып және менен өтін, маған берген ақшасын босқа шығарды деп ұрыспасын. Қадиша кішкене бала ғой, ағам жіберіпті деп қуанып қалсын дедім.

Қош, аға, сау бол. Хат жаз дегенімді ұмытпа деп, есендігіңді Құдайдан тілеп жазушы інің N».

б)

«Мінекей, достым Мұратбай, мен екінші класқа шығып, енді бір-екі жұмадан соң, елге де қайтуға тұрмын. Енді көп ұзамай-ақ сендерді көрсем керек. Осы күнде-ақ көзіме елестеп тұр, ауыл, көгорай шалғындарға қонып, жан-жақтың бәрі желкілдеген көк шөп, ішінде жыңғылдаған малдың жүргендері. Көп жазуға уақыт жоқ, құрбы-құрдастарыма сәлем; ағама айт, менің күрең дөненімді кісіге мінгізбей семіз сақтасын. Барған соң өзім жаратып жайлармын. Достың N».

в)

«Ағамыз Ыбырайға сәлем. Сен бекер қауіп етесің – менің азырақ ауырғанымнан; сені көріп, әжемде де үрей қалмаған-ды. Ауырғаным себебі, қыстың күні ауылы жақын жердегі бір ептесімнің үйіне қонаққа барып едім. Ағаш үй жоқ екен, киіз үйде патсалық жеңіл киіммен жатып-тұрып жүргенде, бойымды суық ұстады; сонан азырақ басым ауырған соң, қайтып дәрігерге айттым. Дәрігер дәрі беріп, енді жазылып келемін.

Ай, аға, әкеме айтып, жылы ағаш үй салып алсаңызшы. Киіз үй жаздың күні қанша жақсы болса, қыстың күні сонша жаман ғой. Суық киіз үйде қыстыгүні бүрісіп, алдың отқа жылынса, арқаң тоңып отырып, не таза жуынуға болмайды, не таза тамақ жеуге болмайды. Осындағы оқымысты дәрігерлер айтады: «қазақтың дертінің көбісі – не бойын суыққа алдырғаннан, не тазалық жоқтықтан пайда болады» дейді. Мысалы, қотыр, бөріткен – таза болмағаннан, ал сүзек, шаншу, жөтел – бәрі де суықтан дейді.

Еріккен соң, ойыма келгенін жазып, ермек етіп жатырмын. Көп мылжыңдады деп айыпқа бұйырма және мен үшін келемін деп азаптанба; әкем көрі кісі, шаруашылық жұмысыңнан қаларсың. Інің N».

26. Балғожа бидің баласына жазған хаты

Үміт еткен көзімнің нұры, балам,
Жаныңа жәрдем берсін Құдай тағалам!
Атаң мұнда анаңмен есен-аман,
Сүйіп сәлем жазады бүгін саған.

Атаңды сағындым деп асығарсың,
Сабаққа көңіл берсең басыларсың.
Ата-анаңды өнер білсең асырарсың,
Надан боп білмей қалсаң аһ ұрарсың.

Шырағым, мұнда жүрсең не етер едің?
Қолыңа құрық алып кетер едің.
Тентіреп екі ауылдың арасында
Жүргенмен не мұратқа жетер едің.